

Az elsikkasztott köztársaság

*Olyan időszak volt, amikor sok minden történt,
de még inkább olyan időszak,
amikor érezhető volt, mennyi minden történhet.*

ELIAS CANETTI

Közös fotócikk-kereskedést nyit Mussolini, Hitler és Dollfuß. Mussolini hívja elő, Hitler másolja, és Dollfuß nagyítja a negatívokat... Nemcsak a három rezsim közeli rokonságára játszott rá ez az 1934-es bécsi vicc, hanem az osztrák kancellár alacsony testalkatára is. De hát csakugyan kisstílű fasiszta volt-e vajon Dollfuß kancellár? Tényleg ugyanazt a politikát képviselte-e, mint két nagyobb hatalmú szellemi fivére? Dollfuß véget vetett az osztrák köztársaságnak, és sajátos politikai rendszert vezetett be a parlamentarizmus helyett. Ennek ellenére sem lehet azonban minden további nélkül az 1938 márciusát követően hatalomra került rezsim előfutárának tekinteni az osztrák hivatásrendi államot. Két szakaszban bukott el a szociáldemokraták és a keresztényszocialisták történelmi kompromisszumának eredményeként létrejött köztársaság: előbb 1927-ben, majd – immár véglegesen – 1934-ben.

* * *

Akkor vetődött fel a német kérdés Ausztriában, amikor a Németországban 1918/19-ben megalakult köztársaság felszólította az osztrákokat a csat-

lakozásra.⁶⁹ Három párt képviseltette magát ekkor a bécsi Ideiglenes Nemzetgyűlésben: a szociáldemokraták, a keresztényszocialisták és a német-nemzetiek. A három említett párt történelmi kompromisszumot kötött: a szociáldemokraták elfogadták a demokratikus kereteket, és lemondtak a rendszer forradalmi megdöntéséről, a két polgári párt pedig elfogadta a köztársasági államformát. Friedrich Gustav Piffel bécsi érsek felszólította a katolikusokat, hogy vegyenek részt az új állam felépítésében, lehetővé téve ezzel, hogy a keresztényszocialisták egyetértésüket adják. Létrejött tehát a polgárság, a parasztság és a munkásság koalíciója – legalábbis így fogalmazott a szociáldemokrata Karl Renner a bécsi parlamentben. November 11-én – aznap írták alá a fegyverszüneti megállapodást a nyugati fronton – a Bécsben tartózkodó Károly császár lemondott a kormányzásról, és nyilvánította, hogy a jövőbeli államformát illetően bármely döntést hajlandó elfogadni. A császár nyilatkozata azonban nem jelentette egyszersmind a trónról való lemondást is.⁷⁰

A császár nyilatkozatát követő napon a következő döntést hozták a parlamenti képviselők: „Német-Ausztria demokratikus köztársaság; Német-Ausztria a Német Köztársaság része.” („Német-Ausztrián” az egykori császárság német ajkú területeit értették.) A csatlakozás (Anschluss) gondolatával kezdődött tehát az Osztrák Köztársaság története, amely ideiglenes államalakulatnak tekintette önmagát. Az új politikai képződményt az 1918-as győztes hatalmak hozták létre: ezek a hatalmak húzták meg külső határait, és korlátozták szuverenitását. Ez a külpolitikai szempont határozta meg a továbbiakban, egészen 1933-ig az Anschlusrról folytatott vitákat.⁷¹

* * *

Az 1919 februárjában megtartott választásokon szavazhattak első ízben a nők. Két csaknem egyenlő erejű tömb alakult ki a választások során: egyfelől a szociáldemokraták, másfelől a keresztényszocialisták, míg a német-nemzetiek támogatóik jelentős részét elveszítették. A két nagy párt koalícióra lépett – erre kényszerítette őket már maga a válságos gazdasági helyzet is –, de mindössze néhány hónapig állt fenn a szövetség. Még-

⁶⁹ Schausberger 1980, 16. o.

⁷⁰ Baier / Demmerle 2002, 78. o.

⁷¹ L. Kershaw 2009, 435. o.

is meghoztak egy sor jelentős szociális törvényt: a nyolcórás munkanap-ról, a munkásoknak járó szabadságról, az üzemi tanácsok bevezetéséről és a munkanélküliek segélyezéséről. 1945 után ismét hatályba lépett, és a lényeges pontokat tekintve mindmáig érvényben van az 1920-ig kidolgozott alkotmány. Államfővé Michael Hainisch pártunkívüli gazdasági szakembert választotta meg a törvényhozás két kamarája, a Nemzeti Tanács (Nationalrat) és a Szövetségi Tanács (Bundesrat).

Az első Osztrák Köztársaság megalapítása után széles körben elterjedt az a nézet, hogy ez az új politikai képződmény életképtelen. A szociáldemokrata Karl Renner egy történelmi hajótörés maradványának tekintette az apróra zsugorodott Ausztriát,⁷² márpedig ebből a nézőpontból tekintve nagyon is kívánatosnak tűnt a csatlakozás (Anschluss). Németország a maga részéről abban reménykedett, hogy Ausztria megnyerésével kompenzálhatja az 1918-as vereség következtében elszenvedett területi veszteségeket. A szociáldemokraták 1918 novemberében megtartott kongresszusa kimondta: „Német-Ausztria önmagában véve gazdaságilag életképtelen képződmény”, éppen ezért kívánatos, hogy különleges jogállású szövetségi államként csatlakozzék Németországhoz.⁷³ A szociáldemokraták 1919-ben tüntetést szerveztek „Nagy-Németország a jövőnk” jelszóval, amely a „Deutschlandlied” („Deutschland, Deutschland über alles”) eléneklésével ért véget.⁷⁴

A Franciaország részéről oktrojált, 1919. szeptember 10-én Saint-Germainben aláírt békeszerződés azt követelte, hogy az immár Osztrák Köztársaságnak nevezett állam tartózkodjék minden olyan akciótól, amely veszélybe sodorhatná a függetlenségét. A Németországhoz való csatlakozás tilalmát ilyenformán diktátumként és önrendelkezési jogának korlátozása-ként élte meg az osztrák lakosság, annál is inkább, mert a Tirolban, Vorarlbergben és Salzburgban addigra már megtartott népszavazásokon egyértelmű többség alakult ki az Anschluss támogatóinak javára. A győztes hatalmak éles reakciói azonban egykettőre véget vetettek az efféle törekvéseknek. A jugoszláv megszállás alatt álló Karintia ötven százalékos arányban úgy döntött, hogy továbbra is Ausztria része marad. 1921-ben, az im-

72 Matzner-Holzer 2005, 58. o.

73 Heer 1968, 328. o.

74 Matzner-Holzer 2005, 60. o.

már Burgenlandnak nevezett egykori német ajkú Nyugat-Magyarország csatlakozásával pedig kialakultak az ország mindmáig érvényes határai.

* * *

1920-ban felbomlott már a vörösök és a feketék konszenzusa. Ignaz Seipel prelátus lett a keresztényszocialisták új vezére: ő maradt tíz éven keresztül az osztrák politika erős embere, aki két ízben is betöltötte a szövetségi kancellári tisztséget. Seipel elfogadta a csatlakozási tilalmat, mivel tudta, hogy az ország politikai és gazdasági stabilizálása csakis a Népszövetségtől igényelt kölcsönök segítségével lehetséges, ezekhez pedig szükség volt a győztes hatalmak jóváhagyására. A baloldal gyűlölte Seipelt: az „Austrielieu” és a „Nincs-pardon-prelátus” („Keine-Milde-Prälat”) gúnyneveken emlegették, mivel 1927-ben kijelentette, hogy a baloldali tüntetőkkel szemben nem tanúsíthat elnéző magatartást az állam. Mintha csak egy másik korból származott volna ez a katolikus politikus, aki kiúzta a megbékélés és a kompromisszumok szellemét a politikai vitákból.⁷⁵

Seipel legfőbb ellenfele a szociáldemokrata Otto Bauer volt. A két politikus kölcsönösen respektálta egymást, az országban mégis nyílt ellenségeskedés tört ki a politikai szekértáborok között. 1922-ben egy munkás rálőtt Seipelre, aki éppen úton volt a kancellári hivatalba. 1927-ben pedig a politikusnak ügyel-bajjal sikerült csak kimenekülnie szolgálati gépkocsijából, amelyre rátámadt a feldühödött tömeg.

Mindkét fél létrehozta a maga fegyveres milíciáját: a jobboldal a Heimwehrt, a baloldal a Schutzbundot. 1927-ben, a kiélezett választási küzdelmet követően eszkalálódott az erőszak, és már-már kitört a polgárháború. Július 15-én mozgósította híveit a baloldal az úgynevezett schattendorfi perben hozott ítélet (három radikális jobboldali gyilkos felmentése) elleni tiltakozásra. A bécsi erőszakcselekmények végül az Igazságügyi Palota felgyújtásába torkolltak, és a brutális rendőri beavatkozás kilencven halálos áldozatot követelt. Fordulópontot jelentett az 1927-es év az első köztársaság történetében, mivel ettől fogva engesztelhetetlenül állt szemben egymással a két tábor: voltaképpen látens polgárháború zajlott, amely időről időre erőszakos formában is felszínre tört. Hogy ez az ellenségeskedés néhány év

⁷⁵ Gedye 1981, 31. o. skk.

elteltével lehetetlenné tette Ausztria védekezését a nemzetiszocializmussal szemben, azt csak jóval később látták be a politikusok.

1930 novemberében, a nemzeti keretek között megtartott utolsó választásokon a következő erőviszonyok alakultak ki: 72 mandátumot szerzett a Szociáldemokrata Munkáspárt (Sozialdemokratische Arbeiterpartei, SDAP), 66-ot a keresztényszocialisták, 16-ot a Nagy-Német Párt (Großdeutsche Partei), 18-at a Heimwehr-blokk. A Heimwehr vezetője, Richard Steidle puccskísérletet hajtott végre 1931. szeptember 13-án, ezt azonban gyorsan leverték. 1932. április 24-én tartották a bécsi helyhatósági választásokat. A szavazatok 59 százalékát itt a szociáldemokraták, 20 százalékát a keresztényszocialisták, 17 százalékát a nemzetiszocialisták szerezték meg. Bécs így továbbra is vörös város maradt.

1933-ban, amikor a nemzetiszocialisták kerültek hatalomra Németországban, merőben új színben tűnt már fel az Anschluss (csatlakozás) kérdése. Az osztrák szociáldemokraták megváltoztatták programjuknak a csatlakozást követelő pontját: ettől fogva csakis egy szabad, békés Németországhoz kívántak volna csatlakozni.

* * *

Ebben az időszakban semmiféle szerepet nem játszott már a császári család, amely 1919. március 23-án egy misét és a császári himnusz eléneklését követően Svájcba távozott. Az 1919. április 3-án meghozott úgynevezett Habsburg-törvényekkel a család minden uralkodói jogát eltörölték. A Habsburg–Lotaringiai-ház minden egyes tagját kiutasították az országból, vagyonukat, birtokaikat és kastélyaikat pedig kisajátította az Osztrák Köztársaság. A nemesi címek viselését és a császári időkben használt megszólításokat ugyancsak betiltották.

Károly a Genfi-tó partján telepedett le, és onnan igyekezett újra meg újra magára vonni a közfigyelmet – mígnem végül titkos puccsistává vált az Anton Kuh által „Kezes Károlynak”⁷⁶ titulált utolsó császár. Az efféle akciók miatt hamarosan kiutasították a semleges Svájcból a családot: kénytelenek voltak az Atlanti-óceánon fekvő Madeira szigetére, a Sziszi néven ismert Erzsébet császárné egykori kedvenc tartózkodási helyére költözni.

⁷⁶ Kuh 1983, 71. o.